

УДК 55-05(477)

**ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ УЧЕНИЙ ХХ СТОЛІТТЯ
АКАДЕМІК МИКОЛА ПАНТЕЛЕЙМОНОВИЧ СЕМЕНЕНКО
(до 110-х роковин від дня народження)**

О. Матковський¹, І. Наумко²

¹Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Грушевського, 4, 79005 м. Львів, Україна
E-mail: mineral@franko.lviv.ua

²Інститут геології і геохімії горючих копалин НАН України,
вул. Наукова, 3а, 79060 м. Львів, Україна
E-mail: igggk@mail.lviv.ua

Розглянуто життєвий шлях, наукову, педагогічну, організаторську та громадську діяльність Миколи Пантелеймоновича Семененка – ученого зі світовим ім'ям, видатного українського радянського дослідника в галузі петрології, геохімії, геохронології, рудоносності докембрію і фанерозою, фізики мінералів.

Ключові слова: Микола Пантелеймонович Семененко, Україна, петрологія, геохронологія, геохімія рудних родовищ, докембрій, фізика мінералів.

Геологічна спільнота України 16 листопада 2015 р. відзначила знаменну ювілейну подію. Саме цього дня 110 років тому народився Микола Пантелеймонович Семененко – доктор геолого-мінералогічних наук, професор, учений зі світовим іменем, видатний український радянський геолог і визначний організатор наукової роботи, дійсний член академії наук УРСР, заслужений діяч науки УРСР, лауреат Державної премії УРСР та премії ім. В. І. Вернадського АН УРСР, академік-секретар відповідного відділення АН УРСР, єдиний з тогочасних українських геологів – віце-президент АН УРСР. З відстані часу вражає велич наукової, педагогічної, організаторської та громадської діяльності патріарха вітчизняної геологічної науки – Ученого, Педагога, Патріота, Людини.

Академік Микола Пантелеймонович Семененко прославився видатними науковими працями в галузі петрології, геохімії, геохронології та рудоносності докембрію й фанерозою. Наукові новачки отриманих ним разом з учнями й колегами фундаментальних результатів полягають у тому, що його багатогранною науковою діяльністю на майже 70-річному відтинку праці охоплене найширше коло фундаментальних наукових питань і напрямів, у кожному з яких йому належить вагоме слово: від проблем космосу і планетарної геології до вирішення прикладних завдань геології конкретних рудних родовищ. Особливо значущим виявився доробок М. Семененка в таких галузях геологічної науки,

як петрографія, петрологія, петрохімія, геохронологія, стратиграфія, тектоніка, структурний аналіз, флюїдний режим процесів магматизму, метаморфізму й метасоматозу, геохімія рудних родовищ, формаційний аналіз, геологічне картування тощо.

У системі АН УРСР акад. М. Семененко став фундатором нових наукових напрямів тогочасної геологічної науки, які не втратили передових позицій і до нині, організатором фундаментальних досліджень, які принесли світову славу й визнання українській геологічній науці, ініціатором створення нових наукових академічних установ геологічного (Інститут геофізики, Інститут геології і геохімії горючих копалин, Інститут мінеральних ресурсів), а також фізичного, математичного, хімічного й біологічного профілів і, що, мабуть, для нас найвагомніше, засновником науково-дослідного інституту нового профілю – Інституту геохімії і фізики мінералів (ІГФМ) АН УРСР (1969) (з 1994 р. – Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення (ІГМР) НАН України) і творцем принципово нового за складом наукового колективу на базі відділів Інституту геологічних наук АН УРСР, які безпосередньо вивчали мінеральну речовину (відділи рудних родовищ, петрографії, регіональної геохімії, геохімії ізотопів і радіогеохронології, мінералогії, літології, кори звітрювання, а також сектор металогенії та низка лабораторій).

Пальма першості у становленні й розвитку нового напрямку в мінералогії – фізики мінералів в Україні – беззаперечно належить організатору і першому директорові ІГМФ академіку М. Семененку. Правильним є твердження відомого дослідника фізики мінералів О. Платонова (2005), що “маючи рідкісний дар наукового передбачення глибокого розуміння тенденцій розвитку геологічної науки в цілому і мінералогії зокрема, Микола Пантелеймонович тонко відчув перспективність нових підходів до вирішення багатьох актуальних геологічних проблем”.

М. Семененко однозначно підтримав і нову галузь геологічної науки, яка дає змогу розкрити динаміку мінералогенезу за включеннями палеофлюїдів, – учення про мінералоутворювальні флюїди (термобарогеохімію – мінералофлюїдологію – fluid inclusions research): “Методика вивчення газоводних включень підземної атмосфери флюїдів Землі створена й розробляється надалі в АН УРСР, завдяки працям В. А. Калужного та ін.” (1983). Дослідник уважав, що “важливу інформацію про флюїди в глибинах Землі дає змогу отримати методика вивчення газових включень, розроблена в АН УРСР” (1990).

Доктор геол.-мін. наук Віра Семененко зазначила (2005), що значною також є заслуга акад. М. Семененка у вивченні космічної речовини в Україні. У 1969 р. він очолив комітет з метеоритів АН УРСР, разом із Е. Собоновичем сприяв збору та обміну метеоритами з метою поповнення метеоритної колекції Центрального науково-природничого музею АН України, організації всесоюзних конференцій з космохімії й метеоритів, видання збірників за матеріалами цих конференцій. Важливим результатом космічних інтересів ученого стало створення киснево-водневої моделі Землі.

У життєвому і творчому шляху М. Семененка можна виділити чотири періоди: маріупольсько-бердянський (1905–1921), дніпропетровський (1921–1941), владикавказько-іркутський (1941–1944) та київський (1944–1996). Понад півстоліття припало на київський період, який був найпліднішим і найбагатшим як у науковому, так і в науково-організаційному доробку.

Микола Семененко народився 16 листопада 1905 р. передостаннім у багатодітній родині машиніста паровоза ст. Маріуполь. Коли не стало батька, Микола за допомоги старшого брата Данила вступив у реальне училище Бердянська, яке закінчив з відзнакою (1914–1920), а за час навчання у бердянській профтехшколі (1920–1921) став слюсарем-

інструментальником. Однак брат Данило Пантелеймонович, директор Криворізького коксохімічного заводу, порадив йому вступити до Дніпропетровського гірничого інституту (ДГІ) на машинобудівний факультет (1921), з якого Микола через рік перевівся на геологорозвідувальний факультет, відчувши своє справжнє покликання. І тут його підтримав професор Й. Танатар, добру пам'ять про якого як свого вчителя М. Семененко зберіг назавжди.

Випускник Дніпропетровського гірничого інституту (1927 р. з відзнакою) відразу ж став асистентом (1927–1931), захистив кандидатську дисертацію (1930), а згодом працював доцентом кафедри прикладної геології (1931–1937), деканом геолого-маркшейдерського факультету (1936), завідувачем кафедри петрографії ДГІ й одночасно професором Дніпропетровського університету (1937–1941). У 1937 р. захистив докторську дисертацію, 1939 р. обраний членом-кореспондентом АН УРСР.

Протягом 1941–1942 рр. М. Семененко завідував кафедрою петрографії Інституту кольорових металів у м. Владикавказ, а у 1942–1944 рр. працював в Іркутському гірничо-металургійному інституті. Ось таким був початок кар'єрного науково-педагогічного зростання майбутнього академіка.

Водночас на цьому етапі Микола Семененко обіймав низку відповідальних посад у геологічних установах виробничого й науково-дослідного профілів, зокрема: керівник партії Українського геологічного комітету, яка проводила дослідження кристалічних порід Дніпробуду (1928–1929), керівник Байкальської геохімічної експедиції Ради з вивчення продуктивних сил АН СРСР (1931), головний інженер Науково-дослідного гірничорудного інституту (1928–1929, м. Кривий Ріг).

Найвагоміший, київський період діяльності Миколи Пантелеймоновича розпочався з призначення його завідувачем відділу петрографії рудних родовищ і сектора геохімії Інституту геологічних наук (ІГН) АН УРСР (1944), який 1954 р. перейменували у відділ рудних родовищ, а в новоствореному ІГФМ АН УРСР 1969 р. – у відділ геології і геохімії рудних родовищ. У 1948 р. М. Семененка обрано дійсним членом АН УРСР, і він став академіком-секретарем АН УРСР, а з 1950 по 1970 рр. – віце-президентом АН УРСР; з 1944 по 1953 рр. працював також професором Київського університету, а у 1945–1948 рр. – заступником начальника управління у справах вищої школи. Після 20-літнього терміну перебування на посту віце-президента він повністю зосередився на роботі у створеному з його ініціативи ІГФМ АН УРСР на посаді директора (1969–1977). Далі знову основним місцем його праці стало завідування відділом геології і геохімії рудних родовищ (1977–1987), який він загалом очолював 43 роки. І на завершення кар'єри – призначення радником при дирекції Інституту (з 1987 р.).

Перу М. Семененка належить понад 600 наукових праць, з них понад 30 монографій, головню одноосібних. Одна з перших його статей “Новые контактово-метаморфические породы изумрудоносной полосы Троицкого прииска Уральских изумрудных копей” опублікована у Віснику науково-технічного гуртка ДГІ в 1928 р. До речі, якщо основою кандидатської дисертації були матеріали, зібрані на Уралі, то докторської, яку у вигляді монографії опубліковано 1941 р. під назвою “Петрографические исследования хребта Хамар-Дабан”, – результати дослідження геології докембрію хребта Хамар-Дабан у Забайкаллі в складі Байкальської геохімічної експедиції АН СРСР.

Опубліковані праці вченого присвячені таким науковим напрямам: метаморфізм, метасоматизм та метаморфічні формації; магматизм і систематика порід; проблеми металогенності та структури рудних родовищ; геохронологія Українського щита. Він є та-

кож автором численних науково-популярних праць і навчального видання “Метаморфізм подвижних зон” (учеб. пособие для студ. геол. ф-тов ун-тов. Изд. 2-е доп. и перераб. Киев: Наук. думка, 1966. 298 с.).

Серед фундаментальних монографічних зведень М. Семененка назвемо такі: “Структура рудних полей Криворожских железорудных месторождений”, т. 1 (1946), “Парагенетический анализ и систематика метаморфических пород” (1954), “Петрография железисто-кремнистых формаций Украинской ССР” (1956), “Метаморфизм подвижних зон” (1963), “Геохронология докембрия Украины” (1965), “Геология и генезис докембрийских железисто-кремнистых и марганцевых формаций мира” (1972), “Критерии прогнозирования месторождений Украинского щита и его обрамления” (1975), “Железисто-кремнистые формации Украинского щита”: В 2 т. (1978), “Структура Криворожских месторождений богатых руд и закономерности их развития на больших глубинах” (1981), “Метабазитовые и кератофиновые алюмосиликатные формации центральной части Украинского щита” (1982).

Логічним підсумком фундаментальних досліджень ученого стало створення геохімічної киснево-водневої моделі Землі на підставі отриманих ним даних про геохімію сфер окисненої Землі, походження кори і склад мантиї, баланс стадій розвитку Землі, мінеральний і фазовий стан у глибинних сферах Землі, які узагальнено в таких працях: “Кислородно-водородная модель Земли” (1974), “Континентальная кора” (1975), “Геохимия сфер Земли” (1983), “Кислородно-водородная модель Земли” (1990) та ін.

Вражають успіхи професора Миколи Семененка на педагогічній ниві, адже, крім сотень студентів, які слухали його лекції, він підготував 52 кандидатів і 12 докторів наук. Серед його учнів – академіки та члени-кореспонденти, професори, доценти, які сьогодні продовжують його дослідження і прокладають власні шляхи у Науці за його ідеями, думками й помислами.

Геологію і України, й інших держав М. Семененко вивчав не в кабінеті, а на відслоненнях, у гірничих виробках і за свердловинами. Ось далеко не повний перелік країн, де побував дослідник: Туніс, Алжир, Марокко, Гвінея (1952), Японія, Китай (1953), Франція (1955, 1973), Мексика (1956), Болгарія (1957, 1965, 1980), Данія, Швеція (1960, 1967), Румунія (1961, 1969, 1970, 1981), Польща (1962, 1963), Індія (1964), Югославія, Канада (1967), Чехословаччина (1968, 1973), Швейцарія, Угорщина (1969), Бельгія (1971); зібрані там колекції ретельно досліджено, зроблені записи детально проаналізовано, що в підсумку дало поштовх новим ідеям.

М. Семененко гідно представляв українську геологічну науку на міжнародних, всесоюзних і республіканських форумах, зокрема, він неодмінний учасник усіх Міжнародних геологічних конгресів, розпочинаючи з XIX (1952) і по XXVII (1984). У 1953 р. брав участь у роботі Міжнародної конференції з мінеральних ресурсів країн Азії і Далекého Сходу (Японія, Китай), 1955 р. – Міжнародного симпозіуму з петрографії (Франція), 1966 р – II Міжнародного симпозіуму з абсолютної геохронології (Київ), 1967 р. – Міжнародної конференції з геохронології докембрію (Канада), 1969 р. – Міжнародного колоквиуму з абсолютної геохронології (Швейцарія), 1971 р. – Європейського колоквиуму з геохронології (Бельгія), 1973 р. – Наукового комітету № 3 ради Міжнародної геологічної програми (Франція). Від IV конгресу Карпато-Балканської геологічної асоціації (КБГА) (1958 р.) по XII конгрес (1981) був головою радянської делегації. Микола Семененко – член Геологічного товариства Франції, редакційної комісії з Міжнародної тектонічної карти Європи, Міжнародної комісії з абсолютної геохронології, бюро Відділення наук

про Землю НАН України, голова Наукової ради “Геохімія земної кори і закономірності рудоутворення”.

Наукові, педагогічні й організаторські здобутки вченого нерозривно пов’язані з його громадською діяльністю. Упродовж багатьох років Микола Семененко – голова Українського республіканського комітету захисту миру (1951–1965). Його неодноразово обирали депутатом Дніпропетровської та Київської міськрад.

І завжди академік М. Семененко вирізнявся активною громадянською позицією! У ті складні часи він вніс свою лепту у збереження доброго імені академіка Євгена Лазаренка, не побоявшись у період компартійних гонінь узяти його разом з колективом відділу мінералогії до ІГФМ АН УРСР. А чого вартує його горда відповідь на пропозицію балотуватися у члени-кореспонденти АН СРСР, що він уже є академіком АН УРСР! Беручи участь у незліченних міжнародних, всесоюзних і республіканських конгресах, з’їздах, конференціях, симпозіумах, нарадах, комісіях, він гідно й беззастережно завжди пропагував досягнення української геологічної науки.

До своїх останніх днів, незважаючи на поважний вік, академік Микола Пантелеймонович Семененко залишався з колективом уже радником уже дирекції заснованого, виплеканого і багато років очолюваного ним ІГФМ, тому недаремно Постановою Президії НАН України від 7 грудня 2006 р. № 206 Інституту (уже ІГМР) присвоєне ім’я М. П. Семененка: ІГМР імені М. П. Семененка НАН України – це звучить гордо! Біля входу до Інституту 16 листопада 2005 р. встановили його погруддя, виготовлене скульптором Олександром Скобліковим у 1970-х роках. Таке ж погруддя зберігається на батьківщині вченого – у Маріупольському краєзнавчому музеї.

Не перерахувати державних і міжнародних нагород, наукових премій Миколи Семененка. Серед них, зокрема, медаль “За доблесну працю” (1944), орден “Знак пошани” (1948), медаль “За відновлення чорної металургії” (1951), два ордени Леніна (1954, 1958), звання “Заслужений діяч науки Української РСР” (1957), Срібна медаль Всесвітньої Ради Миру (1959), орден Трудового червоного прапора (1965), орден Жовтневої революції (1971), лауреат Державної премії УРСР (1973), Почесна грамота Радянського комітету захисту миру (1974), Почесна грамота Президії Верховної Ради Української РСР (1975), Диплом першого ступеня товариства “Знання” (1976), премія імені В. І. Вернадського АН УРСР (1981), Орден Дружби народів (1985), Велика пам’ятна медаль ВДНГ СРСР (1988).

Видатний учений і організатор науки й педагогічного процесу в Україні, академік Микола Семененко був надзвичайно цілісною людиною у своїй любові до геології, якій вірно служив усе життя. Таким цілеспрямованим і натхненним він закарбувався в нашій пам’яті, пам’яті наукової геологічної спільноти України та ближнього й далекого зарубіжжя, усіх, хто його знав і поважав, з ким він співпрацював і спілкувався, здійснював творчі задуми і досягав нових наукових звершень. Миколу Семененка вирізняли незвичайна цілеспрямованість, зібраність, уміння концентруватися, нестандартність мислення, гострота бачення і феноменальність пам’яті, а наснаги на всіх перипетіях надавала повна віддача у праці, що примножувало авторитет та повагу і геологічної наукової, і просто людської спільноти. А досвід Хамар-Дабана, який відіграв першорядну роль у його долі, допомагав йому долати всі труднощі на життєвому й творчому шляхах.

Академік Микола Пантелеймонович Семененко відійшов у вічність на 91-му році життя, залишившись назавжди з українською геологічною наукою.

**OUTSTANDING UKRAINIAN SCIENTIST
OF THE TWENTIETH CENTURY
ACADEMICIAN MYKOLA PANTELEIMONOVYCH SEMENENKO
(to the 110th anniversary from birthday)**

O. Matkovskyi¹, I. Naumko²

¹*Ivan Franko National University of Lviv,
4, Hrushevskiy St., 79005 Lviv, Ukraine
E-mail: mineral@franko.lviv.ua*

²*Institute of Geology and Geochemistry of Combustible Minerals of NASU,
3a, Naukova St., 79060 Lviv, Ukraine
E-mail: igggk@mail.lviv.ua*

The life and career of Mykola Panteleimonovych Semenenko, an outstanding Ukrainian Soviet scientist in the field of petrology, geochemistry, geochronology and ore content of Precambrian and Phanerozoic have been analyzed.

It is possible to allocate four periods in the life and career of M. Semenenko: Mariupol-Berdyansk (1905–1921), Dnipropetrovsk (1921–1941), Vladykavkaz-Irkutsk (1941–1944) and Kyiv (1944–1996).

M. Semenenko is the author of more than 600 scientific works, including more than 30 monographs, mainly sole. Published works are devoted to such fields of research: metamorphism, metasomatism and metamorphic formations; magmatism and systematic classification of rocks; problems of metal-bearingness and structure of ore deposits; geochronology of the Ukrainian shield.

M. Semenenko was the founder of new scientific directions of the then geological science, which have not lost the advanced positions now. He was the organizer of the fundamental researches that brought international fame and recognition of the Ukrainian geological science. Mykola Semenenko – the initiator of creation of new scientific academia of geological, physical, mathematical, chemical and biological profiles, the founder of the research institute of a new profile – Institute of Geochemistry and Physics of Minerals (now Institute of Geochemistry, Mineralogy and Ore Formation of NASU). He contributed to the establishment and development of a new direction in mineralogy – physics of minerals in Ukraine.

Also the merit of the academician M. Semenenko in the study of cosmic matter in Ukraine is significant. The important result of the space interests of scientist was the creation of oxygen-hydrogen model of the Earth.

Key words: Mykola Panteleimonovych Semenenko, Ukraine, petrology, geochronology, geochemistry of ore deposits, Precambrian, physics of minerals.